

»AGONIJA« U DVA ČINA — LAURA

Marija Crnobori

Dva puta sam igrala Lauru. Na Rijeci 1946. i u Jugoslovenskom dramskom pozorištu 1956. Za koncertno izvođenje spojila sam nekoliko dijelova počevši od: »To su ulaznice za onaj holandeski kvartet«, pa sve do »... A ja, ja sam za tebe htjela da ubijem. O, kako je sve to teško!« Zapravo sam s Laurom u društvu 34 godine. Duže nego što je ona živjela.

Kad pomislim na Lauru, uvijek mi padne na pamet rečenica: »Da si mi noćas ma na jednu jedinu sekundu dao tvoju ruku...« i uvijek se sjetim stihova iz »Nokturna u samotnoj noći«:

Pjesme mesa, pjesme pijane i burne

*Od suza slani talasaju se snovi
i jedri lađa crna sa zastavom smrti*

*U tkivu zavjese putuju zvijezde cijelu božju noć
i cijela soba, kao kajita na lađi
plovi po posljednjoj crti.*

Prvu »Agoniju« je režirao Audelko Štimac i igrao Lenbacha, a Viktor Starčić je igrao Križovca. Drugu Lauru sam igrala u režiji Tomislava Tanhofera. Viktor Starčić je bio Lenbach, a Stevo Žigon Križovec. Gledala sam Viku Podgorsku i Savu Severovu. Da se spasim njihova utjecaja, jer su bile silno upečatljive, stalno sam čitala Krležine indikacije: iskrena, otvorena, prirodna, nenamještena, nerafinirana, duboko refleksivna, mekana, visoka iritacija, divlja snaga karaktera, upravo sablasni zvuk motora intelektualnog i moralnog, diskretna, trideset i tri godine, s dobro odgojenim kretnjama, obučena vrlo fino, ali diskretno u ruho tamne boje, dekadentna tuga.

Ovo sjećanje se odnosi na Lauru igranu u Jugoslovenskom dramskom pozorištu.

Pristupila sam joj kao poznatom liku. Međutim, ona je poznati lik dok smo nas dvije vis-à-vis, ali kad moram biti u stanju kao da sam ja ona, onda je to nešto savim drugo. Mnogo složenije i teže.

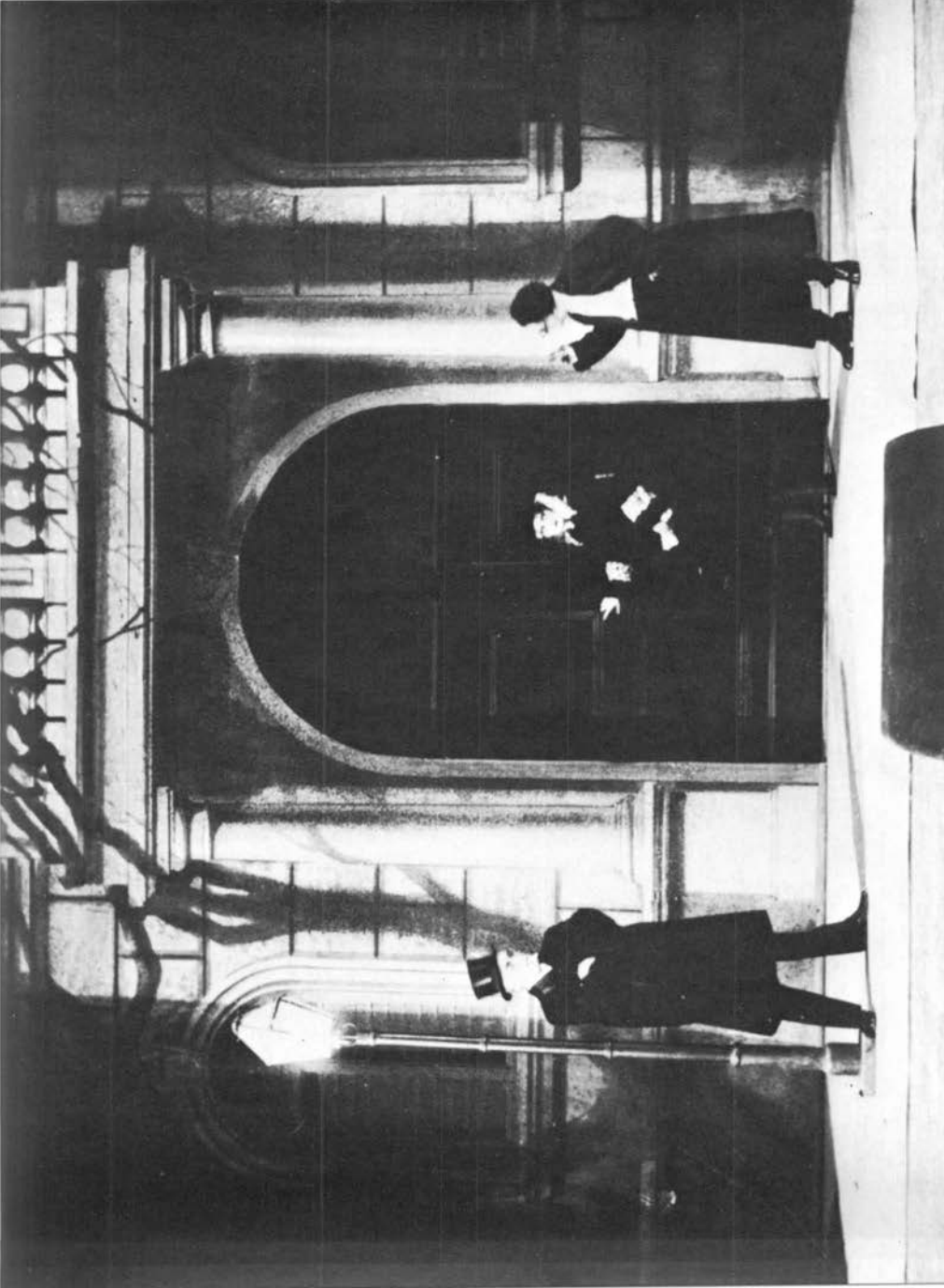
Sjedila sam u prvom planu scene za pisacim stolićem i tipkala na pisaćoj mašini. Sjedila sam skučeno, jer je stolica bila obična drvena stolica, a bilo je potrebno da se i tako pokaže i osjeti neko privremeno improvizirano stanje. Pazila sam da tipkam prema ritmu teksta Lenbacha Starčićevog, da ga ne smetam već podstrekavam. To smo bili dobro uvježbali. Kako sam morala biti iznervirana, i to strašno, a opet suzdržano i glasom i kretnjom, svaki čas sam kvarila ono što sam tipkala i izvlačila papir iz mašine i bacala lijevo u koš. Fizička radnja dovodi glumca u iritirano glumačko stanje, ako je to potrebno. Kad se to stanje osjeti, glumac postane nekako radostan iznutra i može lakše govoriti i kretati se. Fizičke su radnje u ovakvoj vrsti komada nužne, jer kroz radnju tekst postaje svakidašnji govor. (Iako govorom »Agonije« ne govori ni ta vrsta ljudi.)

Sjećam se, modelirala sam haljinu na lutki i prvu sam repliku Lenbachu govorila u ravnomjernom tonu, onim glasom kojim se govori u sobnom prostoru u želji da se ne čuje u drugoj sobi, jer je tamo personal, bože moj. Potcrtavala sam riječi: gentleman, vizit-kartu, oficir, formfeler, gospodski, s malom ironijom i prezirom prema Lenbachu. Ali, »dvije hiljade« sam sasvim određeno naglasila kao nešto jako važno. Pa i jest važno, jer nemaju novaca.

Uvijek sam morala paziti na to da ne pretjeram jer se to kod Laure lako potkrade. Skiop rečenice vuče na intenzivno kazivanje. Pogotovu treba paziti već i zato jer se zna da to stanje traje već petnaest go-

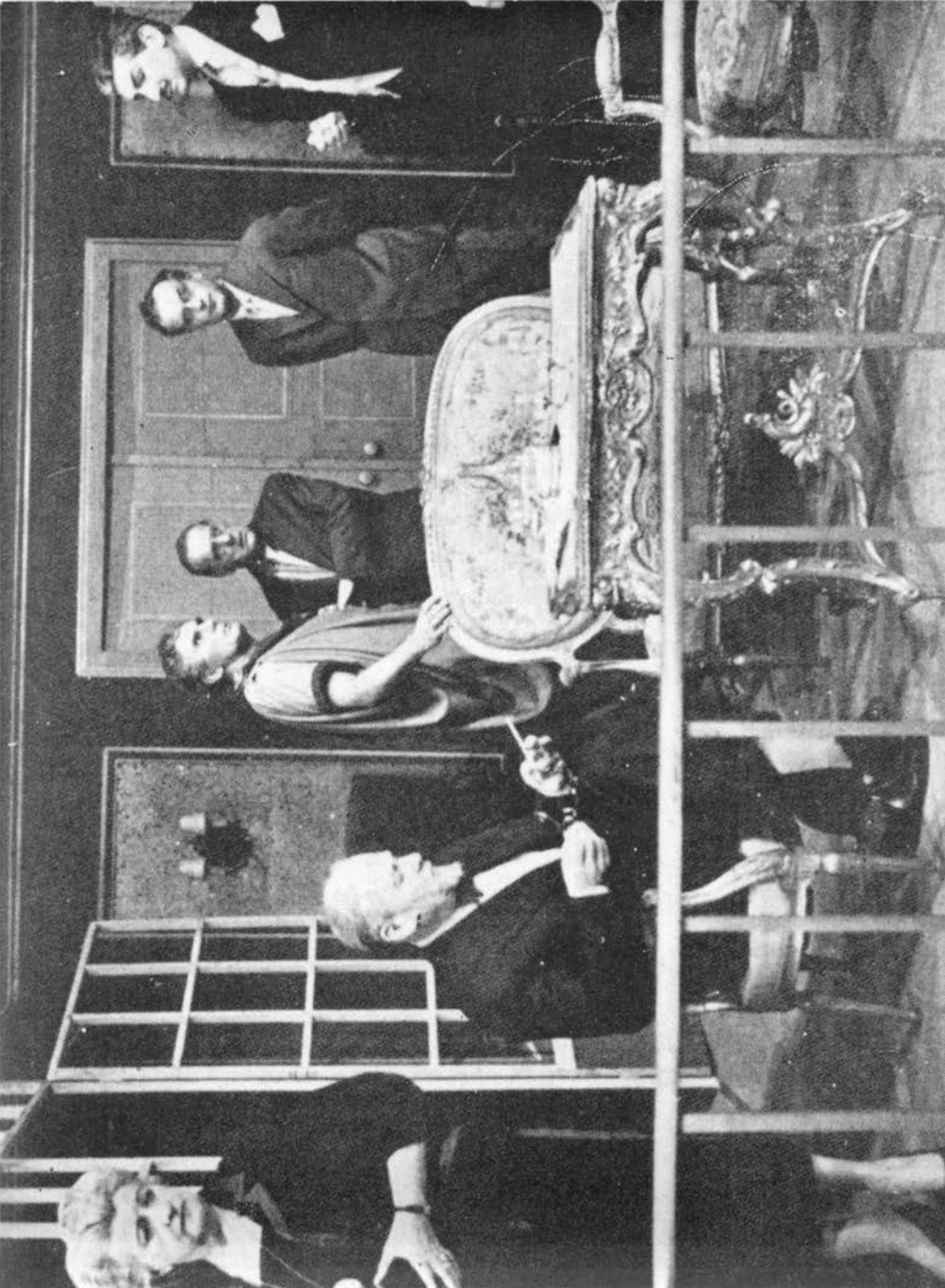

dina, pa je to već i uobičajeno stanje. Nikad se prije scene nisam smjela razljutiti, a ljutim se lako. Ako imam na dan probe ili predstave neku sjednicu, jao i naopako! Kad sam bila privatno ljuta, uvijek sam pretjerala i tonski i dikcijski na sceni.

Bez obzira na to što Lenbach tako očito laže, ona mora i kad mu kaže »Ti valjda nisi čekao iza ugla« da bude pristojna i u tonu i u kretnji i u gesti, iako se već ionako napuhan balon još više puni. Prije te rečenice potrebna je pauza u kojoj sam u dogovoru s režiserom namotavala svilenu tkaninu. Pauze su neophodno potrebne. Njima se može divno reći ono za što nema riječi.

Cijela je »Agonija« »po posljednjoj crti«. Iz takvog stanja, koje je nesretno, nerazumno i ludo, kao u snu, mora se otići u katastrofu ako je smrt katastrofa a ne jedini izlaz.

Uvijek sam prije probe i prije predstave rano dolazila u teatar, jer sam se morala pripremiti za svu silu psihičkih prenapetih preliva jednog ipak životno mogućeg stanja u kojem treba izgovoriti svu silu misli ispredenih u bezbroj nijansa iste boje. Pokatkad su te nijanse kao balada.

Kad Laura kaže: »... a ja radim sedam dana, sedam dana kao šnajderica, sedam dana za dvije hiljade«, ona Lenbacha mrzi. Ona to tri puta ponavlja. Ona sve mjeri. Baš nije osobito zgodna. Ona mrzi što mora raditi, a zapravo za nju rade drugi »preko deset osoba na brizi«. Nema novaca i to stalno ponavlja. Nema valjda onoliko koliko želi. Za sve vrijeme njihova razgovora glumica nešto radi u tom prenatrpanome salonu. Ton mora biti kao velike kapi kiše koje padaju u mnogo vode. Kad kažem: »A arciéringardéritmeister Janek sjedi u redakciji njemu to nije ispod časti«, bila sam okrenuta leđima publici jer sam morala glasnije govoriti, ne bijesno nego iziritirano, i to je moglo zvučati i kao grdnja. Vrlo su važni prelivi tonova. Same riječi daju mnogo mogućnosti glumici da osjeća bogatstvo u glumačkom izražavanju. »Sve je to perverzno«, »perverzno mučenje«, »strepim«, pa onda opet taj novac: »Ta zar ti preksinoć nisam dala sve što je bilo u kasi?«. »Ja sam umorna, pred personalom cirkusa, danas opet cirkus! Ta moji su živci totalno uništeni!« Tako bi ona morala govoriti do sudnjega dana ili do ludila. Stalno sam nešto spremala i u ladice i u vitrinu jer se približavao kraj vremenu rada, a trebalo se i osjećati da je Lenbach zapravo potpuno suviše i nepotrebno uznemirio ovaj salon i sve stvari u njemu. Trebalo je da dođe Križovec, a ne Lenbach. A ono obratno. Treba stvoriti atmosferu kao da se sve točkice u

tom modisteraju pogrešno, krivo sudaraju. Kako? Ne umijem reći, ali svaka glumica Laura to zna, svaka žena to zna i svi ljudi to ponekad znaju. Glumcu je često dosta da samo zna, a publika tad osjeti što glumac zna. Taj »svjetlo plavi i narandžasti nesklad« postaje tako sklad situacije stanja u kojem se nalaze ta dva bića nošena burom vremena koje ih kovitla i odbacuje. Glumci moraju dobro slušati jedan drugoga, iako i Lenbach i Laura sve to znaju napamet. Izmjena vječito ponavljanih situacija izmjena je misli u varijacijama. Za tu vrstu uloge glumica ne mora raspolagati velikim volumenom glasa, a ne treba ni specijalno određivati dah. To se odredi samo od sebe kada se više nego savršeno nauči tekst i njegov smisao i kad se glumac psihički dobro pripremi i za probu i za predstavu.

Lauru silno muči novac. Muči je u minuti, satu, danu, godini. Ona naručuje robu iz Trsta i mora igrati ulogu dobrog platiše. Mora stalno igrati ono što se od nje traži, a nije u stanju, nije odgojena da živi život koji joj je vrijeme nametnulo i koji ne razumije. Cijelo vrijeme glumica mora biti svega toga svjesna.

Kosa mi je bila skupljena u punđu. S lijeve strane razdjeljak i dva blaga i široka uvojka spuštala su mi se preko ušiju. Kada sam bila mala, vidjela sam takvu frizuru kod svoje sestrične Katice i svidjela mi se. Od svoje kose sam pravila punđu. Imala sam haljinu od finoga, mekog, pravog vunenog angora štofa, boje tamnog maslinova ulja. Suknja je bila nešto uža, nikako uska da se ne bi vidjeli obrisi tijela i dugačka nešto ispod listova. Bluza ležerna, ne suviše, sa šiljastim izrezom. Bluza je išla preko suknje. Ukras »zlatni« debeli lanac, prikopčan sa »zlatnom« zihericom nešto ispod ramena spuštao se ležerno slijeva nadesno, do džepa. Na lancu je bio sat u džepu. Rukavi su bili uski. Sve je djelovalo vrlo jednostavno, elegantno i fino, bez oznake vremena i mode. Nosila sam cipele »salonke« sa 7 cm visokom petom. Salonke mi najviše odgovaraju nozi, a i one su bez oznake vremena. U njima najlakše hodam.

Glumac ne smije osjetiti cipele na nozi, zato i imamo svog šustera.

Pazila sam kako sjedim. Nikad nisam stavila nogu preko noge. To Laura, po mojemu mišljenju ne bi učinila ni kad je sama u sobi. Tako je naučila od svoje majke generalice Olge Warronigove.

Laura je i okrutna. Nikako nisam smjela razumjeti da Starčiću-Lenbachu stvarno trebaju novci. Okrutna je jer i kad zub boli, strašno je,

a zamislite kako je strašno čovjeku kome za pola sata može, samo radi dvije hiljade, doći kraj života, pogotovu ako taj čovjek ima, ponekad, i visoki osjećaj za časnu riječ »Ehrenwort«. Ona čisto poslovno ne da novce. Nema, ne da njemu, Lenbachu. Nema i nema. Laura ne shvaća tuđu nevolju. Ne razumije. Nije dobra. Mogla je, da je bolja, posuditi i dati mu, ali se predomisli.

Sretala sam i takvih žena u životu. I takvih ljudi. Sve lijepo i skladno. Misliš da je takva i u duši, a kad tamo...! Svašta! Laura živi samo za sebe. Ne razumije tuđu muku. Prezire je. Možda zato što ne može da riješi ni svoju. Brodolomac. Nema kad misliti na drugo. U toj vrsti uloga treba govoriti jasno ali ne glasno, ne snažno, već adekvatno. Uvijek sam se vraćala na Krležine indikacije. Cijeli bi prvi dio »Agonije« trajao još i danas da Krleža nije poslao prosjaka. Na prosjaku se isto slikaju karakteri Laure i Lenbacha. Laura kaže da nema sitnog, a kako znamo nema baš ni krupnog, a Lenbach dâ sve što ima, a ima malo, vrlo malo, ništa.

Laura više ne može slušati Lenbacha. Bila bi lakša situacija da ona nešto razbije. Ne može. Odgoj. Kao ludnica. Puno elektriciteta. Lenbach joj može biti otac. Ima 53 godine. Pijan je svaki dan sve više i nema novaca, a došao je kad je ona, trideset trogodišnja žena čekala ljubavnika koji ima 36 godina. Taj cirkus nije teško zamisliti. Tu ima toliko nijansa života, da glumac ne bi smio smetnuti s uma kako to nije samo drama nego i komedija života. Laura se ne snalazi u danom prostoru. Hoće veći, drugi prostor. Nema ga. Nema ga za nju. A minute otkucavaju. Laura spada u onu vrstu ljudi koja brani svoj integritet, a zapravo ne zna koje je boje. Ono što ona misli da je njeno blijedi. Vrijeđa i biva vrijeđana. Rasplinjava se. Sjeća se oca generala. Sablasti prošlosti svaki čas iziđu na svjetlo dana i ne pomažu joj ništa. Pokatkad mi se čini da se indikacije na početku drame ne slažu sasvim s onim što Laura kaže i kako se odnosi prema Lenbachu. Iskrena da, ali, bogami, i okrutna, a ne diskretna. Kaže da je već »miliijardu puta htjela likvidaciju«. U ono vrijeme?! Dobro, nije baš daleko, ali je zaista bilo drugo. Pa ni danas nije dosta samo reći da hoćeš likvidaciju. U mnogim slučajevima nisu tezulje za likvidaciju jednog braka na istoj razini. Nekoga više boli ili ima razloga da ne da odobrenje za razvod. Ljudi su tako međusobno prepleteni da je tema razvoda prisutna svugdje i uvijek. Kako je okrutno reći nekome, tko je već ionako na samom rubu životarenja, da se ustrijeli: »To bi bilo najpametnije i za tebe i za mene! To je ne

samo okrutno, već i suludo, zlo. Prije nego sam to rekla, rukom sam, sjećam se odlično, prešla preko vrata ispod brade i mirno kazala tu strašnu rečenicu. Bacila sam i dvije stotine na stol. Veoma ozbiljna scena.

Evo Križovca! Treći! On joj ljubi obje ruke intimno! Ona to glatko prihvaća. Čak s olakšanjem. Jedva ga je dočekala. Iskreno je to. On je jedina njena svijetla točka. Istina, s puno magle, ona tu maglu neće, ne može, ne želi vidjeti. On je njezin! Misli ona. Njen spas! Zaista, kad se igra ta scena, glumica je mora u magnovenju osjetiti kao san. Čudan san. U boji.

Lenbach i Križovec govore o konjima. Laura dobro razumije brbljanje dviju konvencionalnih laži i ona pomalo osjeća vakuum. Riječi: »Sjednite, dragi doktore! Zar nećete odložiti?« pune su treperenja i crne slutnje. On, Križovec, neće da sjedne! Odlazi: »za par minuta dalje«. »Na žalost!« Kad tu Lauru ne tresne kap, znači ima snage da još gura taj svoj »pišljivi« život koji ju je potpuno izbacio iz kolosijeka, njenog kolosijeka. Crno-zeleno! Poznajem dosta ljudi koji se tako osjećaju, iako nemaju takvo bogatstvo rečenica. Zaista treba dobro znati tekst. Može se glumici učiniti da Laura ipak živi konkretnije od Lenbacha. Ona živi od mušterije do mušterije i u nadi u bolji život. U toj sam sceni nešto »radila«, mislim, petljala i hodala nešto zabrinuta po »Mercure Galant-u«, a onda sasvim određeno, s nešto povišenim tonom vrlo zainteresirano skrenula govor i razgovor na Bartoka. Lenbach o konjima, a ona o nekim obavezama pristojnosti i Bartoku. Svi, pa i Laura, govore nešto glasnije, jer zapravo skrivaju ono pravo, a »pristojno« je da konverzacija teče što neusiljenije. Laura je čak iznenađena da Bartok može biti »pretežak«! Toliko se »unijela« u ćaskanje. Laurine su misli na četverostrukoj stazi. Lenbach, Križovec, ona i sav košmar osjećaja nekog poniženja. Rado prihvaća razgovor o Canalettu. Sve je to izvlači iz teške slutnje kao iz teškog sna, mōre. Ona zapravo sve govori kao u vrućici. Približi se u mizansceni intimno Križovcu i tako zapravo otjera Lenbacha. Kao da se raspršio oblak ili, bolje, ne raspršio već podigao. Lauri je lakše i ogovara Lenbacha oslobođenim plućima.

Sve su to stanja Laure-glumice. Odlična je uloga Laure. Govori se samo od sebe kad se, moram reći, dobro nauči tekst, mislim, kada se dobro zna što se govori. Naravno, iz svojeg shvaćanja. Rečenice, sklop rečenice, već od samog pisca, nameću zadatak glumici da govori »otmje-

no«. Ne može se nikako spustiti u načinu govorenja, jer joj melodija misli u rečenici to ne dopušta. Ipak se mora truditi da govori što ravnije, s blago valovitim oscilacijama jer je onda prirodnije. Čak i »Eckelhaft« ne smije previše iskočiti. Tužeći se na Lenbacha, ili tužeći Lenbacha koji je u društvu s majorom fon Lorencom (kakvo društvo!) falsificirao vizitkardu, tužeći ga da joj se grozi revolverom, da je pijan, polako prelazi od jednog ravnog govorenja u malo mazno, pa zatim: »ja dulje ovako niti mogu, niti hoću«, ispadne direktni ultimatum Križovcu.

Dobro sam slušala što Križovec govori i odgovara. Razumjela sam kao Laura, i to dobro razumjela, »proces raspadanja traje, a što i kako van, to bi bilo aktualno pitanje«. Velika je to i neobično važna disciplina slušanja partnera. Onda i to: drugačije se sluša kad se radnja događa danju, a drugačije noću. Noć je teška, košmarna. Dobro treba slušati Križovčeve riječi: »u bolesnoj fikciji da jedna izvjesna žena može uopće da bude 'moja' ili 'tvoja' žena, i da kao takva, to jest, kao 'moja žena' pripada isključivo pod moje vlasništvo i ne može da bude intimna s nijednim više drugim živim čovjekom! Kaos!« i »Ljudi su više glupi i nesretni nego krivi!« Govor: »... i na prijelazu iz patrijarhalnog u urbanizirano u svim krizama, bez paritetne odgovornosti brakorazvodnih stranaka, teško je utvrditi tko je kriv«. Teško je ne pokazati kako se teško izdržava to šarmantno i mudro kazivanje nekoga, koji bi trebalo da bude jedina nit koja Lauru drži za život. Nju, već namučenu i od Lenbacha, a konačno i od njega, Križovca, hvata drhtavica. Dobra prilika za glumca. Glumac zapravo ima cijeli organizam u svojoj ruci. Glumac je podijeljen na dvoje. Glumac diktira onom drugome, liku, a ne kao što kod Dostojevskog onaj drugi diktira Ivanu Karamazovu. Znači, glumac nije ni približno lud u medicinskom smislu. Samo u normalnom. Kad bi ova Laura bila zaista živa, a ne glumac, i govorila ovaj tekst, znala bi da se polako, već u ovom razgovoru, vidik sve više zatvara, ali ne bi do kraja bila toga svjesna, a glumac mora pokazati da to zna i da je do kraja svjestan te situacije. Što pod time mislim, morala bih samo odglumiti. Kako? To se mora čuti u tonu, vidjeti u nedovršenoj gesti i u nedefiniranom držanju cijelog tijela. Da, to se glumi, a ne priča i ne piše. Ima u životu stanja koja se ne mogu ni pričati ni pisati, pa čak ni misliti. Laurine riječi: »kako je dugo jedan čovjek osuđen, da se mora dati od drugog mučiti«... »A ja! Što sam ja?« ... »da ja moram s tobom govoriti. Ivane!«... »Ja moram jedanput da ti kažem što ja o tome

mislim«... »koliko god to bilo komično, da, jer, napokon, kada da se objasnim s tobom?«... »ti odeš, a ja ostajem sama«.

Laura je ranjena i namučena. Krug se zatvara. Tama. To treba govoriti ne gledajući partnera Križovca-Žigona. Ona govori bijelo, a sama zna da nema smisla govoriti, jer je sve labilno, nikakvo, sve bježi. Ne zna da li da mu piše, da li da mu govori. Sve je suvišno.

Kaže: »Ja ne mogu više u toj depresiji. Ja ne mogu, a ti tvrdiš da nemam stvarne podloge? Ja osjećam kako više ne mogu!«

Zaista nema stvarne podloge. Sirotica. Nervi. Ona je sva u jednoj buri koja valja brod i umjesto da se povuče u kabinu ona trči po palubi i vrti glavom. U toj sceni sam češće vrtjela glavom, jer ovakva, depresivna Laura jednostavno ne može shvatiti svoj položaj. Križovec je ne voli. A ona ga sili da je voli. Komično, tragično i gnjavatorski. Poznam dosta takvih žena koje bi silom htjele da ih baš taj i taj voli. Ne ide, pa ne ide. Lauru grize crv propadanja i umjesto da se uhvati za neku, pa makar sitnu, čvršću oazu, a to bi u ovoj situaciji bio njen »Mercure Galant«, ona gleda da se što prije iz njega izvuče i stalno misli kako je drugima bolje, tj. Križovcu bolje. I takve ljude poznajem i danas. Ima ih mnogo. Vrlo je duhovito, za mene, što ona misli da je jedina zvana da sudi kako Hoen svira Beethovenov De-dur largo, ili šta je Wedgwood, ili Luj XVI. Riječi: »... kod mene moju robu... ja sam njezina šnajderica«... »ja sam šnajderica«... »ja krijumčarim svilu«. Pa, ima svašta u toj velikoj porodici, koja sa svim miješanjima traje oko 300 godina. (geni)

Istina je da ona krijumčari, ali je istina da ona to i kaže, da je toga potpuno svjesna »... ja sam potpuno par terre«. To kaže iskreno, sasvim iskreno! Hvata se za slamku. Hvata se za Križovca, njenu slamku. Hvata se za krivu slamku. Uvijek se hvatala za krive slamke. Da, to je nesreća.

Njena razmišljanja, njena trenutna stanja govorila sam hodajući, hodajući izgubljeno, gledajući u sebe.

U prvom trenutku zove Lenbach. Telefon zvoni. Nesnosna situacija, gusta kao zagušljivi smog divno se može razbiti britkim odgovorom Lenbachu s druge strane žice: »Ne! Ne! Ne i ne! Nikako! Bitte! Istgefallig! Adieu!« Tu je Laura u sasvim drugom svjetlu i pred Križovcem i pred gledaocima. Poslije još kaže Križovcu: »Ja tu često mislim o tome, kako bi bilo da njega nestane!« Ona je zapravo potencijalni ubojica. Kod

te rečenice uvijek mi padne na pamet naslov jednog filma »Svi smo mi ubojice«. Kad govori o Lenbachovu sprovodu, treba govoriti kao neku morbidnu poeziju, koja zvuči kao košmar teškog sna. Sva sreća, probudi je Madlen Petrovna. Kako se rukuju i kako se ljube slični na lezbijstvo. Za sve vrijeme brbljanja, planskog brbljanja, Madlen Petrovne, Laura je kao odsutna mislima, ali je ipak dobro čula sve o Izabeli Georgijevnoj. Križovec odlazi i ona zna, osjeća da večeras on, Križovac, neće doći. Odsutna je i za cijelo vrijeme razgovara s Madlenom. Tako izgleda. Mislim izgleda, jer ona ipak skuje plan da pozove cijelo to problematično žensko društvo, koje se skuplja oko princesse Volodarskaje, večeras u svoj stan. Razgleda s Madlen Petrovnom Canaletto imitacije i čisto trgovački, ali rafinirano moli Madlenu da joj pomogne oko prodaje tih slika. Laura ima zaista bezbroj nijansa. Sluša Madlenino brbljanje, parazit-sko brbljanje, i dopušta nježnosti koje izgledaju već sasvim lezbijski.

U pravi čas Krleža prekida i dolazi Lenbach po novce. Sada je Laura do kraja okrutna. Ne može ga onako pijana ni čuti, ni vidjeti. Svađaju se. Ona se svim snagama trudi da bude suzdržana što više, a on se svađa skoro kočijaški. To je posluga sigurno čula, a to je strašno. To ne ide. Laura baca Lenbachu dvije stotine kao psu. Sluša satove koji otkucavaju i ne vjeruje da se Lenbach može ustrijeliti: »Vi biste se ustrijelili? Mizerija jedna! Takve se mizerije ne strijeljaju, dragi moj! Komično! Vi biste se ustrijelili! Molim vas, idemo! Ja nemam vremena! Meni je te komedije dosta!« Poslije svake rečenice je znak usklika. Interpunkcija je jako važna za glumca. Sve sam to govorila čisto poslovno, kao da se prodaju taksene marke, mirno. U toj sceni dolazi strašna Laurina okrutnost do punog svjetla. Kad pucanj odjekne, kad Lenbach padne, ona je još kod vrata, leđima okrenuta publici. Ne vjeruje. Mirno dođe do Lenbacha i tek kada okrvavi ruke shvati da se on ipak ubio. Uplašila se vlažne, tople krvi na svojim rukama (zaista glumac može snagom fantazije to osjetiti) i shvati da se nešto dogodilo izvan kruga njezina svakidašnjeg života i njezine trenutne preokupacije. Čak se i trgla. Gleda krvave ruke i briše ih jednim sasvim izgubljenim pogledom i onda polagano opet dođe do Lenbacha. On je zaista mrtav. Tako se to i u životu dogodi. Za čas. Ona ga je, u nekom smislu, zapravo, ubila. Ta joj je misao negdje u zatiljku. Bila sam kao u snu.

Prenapeta ludnica iz prvog čina već je iza zavjese. Zavjesa se digne i počinje druga ludnica. Noć, svijeće. Namještaj, od svakoga ponešto. Od Lenbacha, Glembay-Baroczyjevih, Warronigga. Sve su se sablasti skupile u tu sobu. Vidjela sam sličnih soba i danas, u našem životu. Šerban je to znao lijepo urediti i srediti i dobro s pravim štimungom osvijetliti.

Imala sam jedan plavo-sivkasti šlafrok s uskim bež plastronom na šiljastom izrezu. Ležala sam na šezlonu s nogama prema publici. Na glavu sam stavila složenu po dužini servijetu. Pila sam pilule i kvasila servijetu. »Boljela me jako glava.«

Ona sluša Križovca, Žigona, koji joj zapravo već u prvoj tiradi, ili u prvom razmišljanju, kaže da je ona ubojica. Kako? »Kad bi se možda u takvom opasnom momentu, našao pored samoubojice kakav čovjek koji bi mu rekao da je bolje popiti čašu vina nego sagnjiti, koji bi mu to rekao neposredno, sugestivno, intimno, iskreno, ja mislim da bi mnogi od onih kojih danas više nema, još uvijek bili tu!« Više i ne treba reći. Ona je to dobro čula. Kao znak da sam čula partnera, riječi Križovca, skinula sam servijetu s glave i gledala u mrak, iznad glava publike. Križovčeve riječi: »Nesretan čovjek! Nesretno vrijeme!« također sam vrlo dobro čula. Popila sam neku »pilulu«. U cijelom monologu Križovca ima užasno puno verbalnih zamki, tankih kao paučina, duhovitih. »I pokazalo se da je taj čovjek unatoč svemu ipak nosio u sebi jednu duboku organsku potrebu za nečim svjetlijim, čistim, pozitivnijim.«

Potpuno raslojena Laura skida s glave oblog i tada počne uzbuđeno, ali ne glasno, a uzbuđenje raste i raste. Već u prvoj replici ona zapravo ne shvaća sasvim točno što on govori jer on ne brani sebe, nego optužuje nju. Cijeli govor Križovca nije ni trunku dobronamjeran, već zločest. On kaže: »Meni je taj advokatski način, moram priznati, stran! Ja ne mogu da pojmem kako netko može da misli po šemi advokatski pro i contra, kako netko može da sada ovdje tako toplo, upravo sentimentalno govori o mrtvom čovjeku, a da ni jednom riječi nije pokazao da tu, u najbližoj blizini, ima živih ljudi!« To što ona traži da se misli i o njoj isto je tako egoistički kao i čitav pledoaje Križovčev. Baš nisu nimalo zgodni, ni jedan, ni drugi. Čak mislim da je Laura gora, a on je perfidniji. Pa ona kaže: »Ja sada neću da lažem! Ni sebi, ni tebi! Ja sam njemu do dana današnjega već hiljadu puta izjavila da smatram da bi njegova

smrt bila najbolje rješenje za njega i za mene! Ja sam mu to rekla i sinoć, i ja to ne poričem! Ja sam to pred tobom mnogo puta rekla, da želim da umre!« To izgovoriti, bez obzira na to što, kao generalska kći, ima osjećaj odgovornosti i što neće iz tog svog odnosa prema Lenbachu da se advokatski izvlači, treba tako da se može čuti još jedna glembajevska komponenta. Publika treba to dobro da čuje. Ton treba da bude zelen i oštar. Ne znam to stanje drugačije napisati. »Ja sam ga gledala noćas u bolničkoj mrtvačnici i bila sam savršeno mirna.« To je zapravo monstrozno, iako nije kroz povećalo gledano, ni kroz pojačalo slušano. Ludnica! Ona je petnaest godina trpjela! Što to znači trpjela? Ovdje bi značilo da je u sebi kuhala taj težak, mutan odnos prema Lenbachu. Same su riječi teške i onda ih treba izgovarati što jednostavnije. Onda: »...već prije petnaest godina odbacio kao kakvu krpju.« Uvrijeđena gomilala je u sebi osvetu, zloću. Željela je smrt. Taj mutan osjećaj prelazio je i na odnos s Križovcem. Riječi: »... taj tvoj plaidoyer, to traje već više od jedne ure i ja imam — konačno pravo da se odredim! To je za mene uvredljivo, ja ne mogu ovdje da šutim kao stvar, ja nisam stvar!« Stalno je uvrijeđena. Voli li ona uopće Križovca? U teškom je položaju. Treba pokazati kako se Laura stalno praćaka. Ne zna plivati i guta mutljag. Ne zna što je masa koja nemilosrdno reagira, ne zna što treba na policiji reći. »Ma kako je moguće, kako se to smije jednu damu maltretirati pred uličnom ruljom!« Zaista ona je »dama« iz vremena koje je prošlo ili koje zaista za nju, takvu, prolazi. Njeno »ja«, kojih ima u drami ogroman broj, sve je manje i manje i bez ikakve mogućnosti da kao takvo opstane i traje. Sve se više zakopava. »Meni je lično drago da se on ustrijelio, ali ja ga nisam ustrijelila!« »Meni je drago« treba oprezno i dobro naglasiti, čak s nešto više tona nego što ga Laura obično upotrebljava. Nikako suviše šiljasto, jer se šiljasti ton tu lako potkrade. Moglo bi se čak to i zaurlati, jer nakon petnaest godina ode on, ode glavna mora njezina života. Kad bi se to »zaurlalo« ne bi bilo dobro, jer ne bi onda taj čin bio kao težak san, a treba tako da izgleda. Vakuum. Ljubomora je muči. »Tako sam te trebala! Tako strašno, kao nikad još.« Cijeli taj čin treba igrati u jednom intenzivnome ritmu, gotovo bez daha. Ona je sva izranjena, osjetljiva, stalno bi htjela skinuti neki ogroman teret sa sebe. Nervi. Koncentraciju mora glumica stalno čvrsto držati i biti gospodar agonije

te ličnosti. Ona kaže: »Što sam ja kriva?« A jest kriva. Tuđe greške dobro vidi, a svoju uobraženost uopće ne priznaje. Sve je nešto krivo u njezinu životu postavljeno. To vidi, a kako iz toga van, to ne može ni da vidi, ni da nasluti. I Liciku zna. Uspoređuje se s njom. Košmar. Njezin je život jedna muka. Ne zna kako bi trebalo da se iz te paukove mreže iščupa. Suviše je slaba mušica. Zbog toga je i treba požaliti. Ona se kao pijavica lijepi za Križovca i zapravo ga gnjavi. Vidi da je on daleko, daleko od nje. Jedina prava, snažna reakcija jest kad ubije leptiricu. Baš leptiricu! Tužno kaže: »Daj mi tvoju ruku.« Lenbach je tražio novac da ostane živ i »častan«, a ona traži ruku da ostane živa i »časna«.

Kako je zapravo divan posao glumca! Glasom i bezbrojnim nijansama misli moći stvoriti čarobni krug života sa svim krivnjama, željama, nemogućima, nesnalaženjima, ljubavima svakakvih nijansa, mržnjama raznih stupnjeva, dobrotama i kvazidobrotama, i nema kraja košmaru života. Tu mogućnost Krleža daje glumcu u golemim količinama. Vrlo je važno taj veliki tekst često ponavljati, dobro ga svariti i izvanredno njime vladati. Biti gospodar.

Riječi: »Ti si, uopće, suviše učtiv, te mi se čini da od te tvoje pretjerane učtivosti ne govoriš istinu.« On govori istinu, svoju istinu, koja njoj ne konvenira. I ona zapravo konačno instinktivno shvati da je on za nju neistinito lice od prvog dana. Nije onaj kojeg je ona u svojoj želji stvorila. On je svoj, a ne njen.

Dok ovo pišem, može izgledati kao da prepričavam fabulu, a nije tako. Puntkove uloge mora glumac dobro držati u glavi. To je odlično za koncentraciju. Svatko izabere svoje čvorove.

Riječi: »Ti jedno misliš, a drugo govoriš« zapravo su atak na tuđu ličnost. Ona misli da ima na to pravo. Jadna! Gnjavi se kao luda. A gnjavi i njega. Kaže mu i da laže. Laže, ali iz želje da je ne povrijedi u ovako napetom stanju.

Istina, prava istina da je bio noćas s Izabelom Georgijevnom vrati je na zemlju gdje joj nema mjesta. Već od divne lirske nostalgичne scene, s ulaznicama za koncert, u njoj se vidljivo počinje formirati odluka. Teška odluka. Poslije tri godine intimnog života s Križevcem ona mu kaže da je i on kriv za Lenbachovu smrt. I to treba govoriti mirno i jasno, bez velikih gesta i teškog disanja, a ipak da bude kao napeta struna. Može i obratno, ali onda nije baš lijepo, a mislim ni dobro. Treba to reći tako nekako da zazvuči: »svi smo krivi.« Pade mi na pamet Shakespeare: »Kad bi se sa svakim postupalo prema njegovoj zaslugi,

tko bi izbjegao batinama?« Sad je između njih rečeno sve što se moglo reći. Pukla je zadnja nit. Čista fizička tenzija glumice polako popušta. Ponor zjapi.

Nigdje se ne vidi da ona Križovca voli. Istina, ona hoće od njega dijete, ali ona hoće i da se uda za nj. Ona njega treba. Ona se želi izvući iz modisteraja, da nosi reket, jaši konja i da bude opet »gospođa«. Ali to nikako ne može postići, a drugog smisla u životu nema. Njezin je način zaista i »okrutan i animalan«. Prvi put je osjetila muškarca u tri-desetoj godini, pa joj, eto, i taj osjećaj bježi unepovrat. Sve sam to imala u glavi i stalno sam tu nit ponavljala.

Riječi: »Da si mi noćas ma samo na jednu jedinu sekundu dao tvoju ruku, da si mi pomogao da izađem iz ove tmine«. Da je i dao ruku, ona, Laura, iz tmine ne bi izišla. To je njen karakter. Iz cijeloga tog zgusnutog košmara izišla je na svjetlo dana Laurina istina. Shvatila je svoju krivicu: »A ja, ja sam za tebe htjela da ubijem!« Htjela je da ubije »za dobro skrojenu sako«. »O, kako je sve to teško.« Iz tog kaosa ne može izići i odluka je jasna. Smrt je jedini izlaz i iz sramote i iz usamljenosti.

To je samo mali dio silnog bogatstva tog Krležina lika. Svaka glumica koja može ponijeti taj teret svojim shvaćanjem, može donijeti i Lauru. Svaka može naći svoj pristup.

Kada bih se ustrijelila i pala mrtva pored pisaćeg stola, uvijek bih u sebi pomislila: oh, hvala bogu gotovo je!